

СЕЛЯНСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ ПОРЕФОРМНОЇ УКРАЇНИ В ПРИГОВОРАХ СІЛЬСЬКИХ СХОДІВ

Не можна сказати, що останнє десятиліття відзначене великою увагою до проблем аграрних відносин у пореформеній Україні взагалі і до проблем селянського “миру” зокрема. Тим часом необхідність розробки цієї тематики не викликає сумнівів. Зі специфікою селянського суспільства пов'язана не тільки специфіка аграрної еволюції України другої половини XIX ст., але значною мірою й українська історія XX століття у багатьох її аспектах.

У свій час сільська громада була предметом гарячих та жвавих суперечок і займала центральне місце не тільки в історичних дослідженнях, але і в усій соціально-політичній літературі Росії. Інтерес до громади особливо зріс у другій половині XIX ст., коли в умовах глибоких соціально-політичних змін, пов'язаних зі скасуванням кріпосного права, постало питання про земельну власність, про шляхи подальшого розвитку суспільства і громади зокрема. Проблема сільської громади в цей період стала наріжним каменем суспільно-політичної боротьби, в якій прихильники різних напрямків суспільно-політичного руху по-різному оцінювали її суть і роль у процесі історичного розвитку.

Слід зазначити, що в останні десятиріччя XX ст. у дослідженнях українських і російських істориків, які вивчали історію пореформеного селянства, намітився перехід від розробок теоретико-методологічного характеру до конкретно-історичних сюжетів. Досить повно розкрито питання про місце селянської громади в пореформеному законодавстві й аграрній політиці самодержавства [1; 2]. У ряді робіт охарактеризоване положення громади як низового осередку селянського самоврядування [3.-С.185-187; 4.-С.41-44; 5.-С.162-163; 6.-С.380-387], розглядалася господарсько-поземельна діяльність громади, її адміністративно-податні функції.

Розширилася і джерельна база досліджень. Разом з тим можливе коло джерел з даної проблеми далеко не вичерпано, практично не зачіпалися первинні матеріали, що відклалися в місцевих архівах. Вдалим початком розробки даного напрямку можна вважати багатогранну роботу Л.І. Кучумової [7], у якій основним джерелом є маловивчені справжні документи сільських і волосних правлінь, що зберігаються в архівах: приговори, скарги, прохання, клопотання, договірні зобов'язання, що виходили безпосередньо із селянського середовища. Вона показала, що розробка комплексу документів органів селянського самоврядування особливо важлива і перспективна. Одне з чільних місць у ньому займають приговори сільських сходів. У конкретно-історичному плані їхнє вивчення почалося ще в середині 50-х років. Однак перевагу дослідники віддавали відносно обмеженим за обсягом і специфічним за характером приговорам і наказам, надісланим у II Державну думу та інші вищі установи [8; 9].

Основна маса приговорів, що відбиває “буденні” функції пореформеної громади, у спеціальних дослідженнях використовувалася мало. Тут можна назвати хіба що роботи М. Громико, де знайшли відображення окремі питання джерелознавчого аналізу приговорів [10; 11.-С.20-21]. Як досвід же безпосередньої джерелознавчої розробки окремих груп приговорів сільських сходів варто розглядати статтю Г.А. Алексєйченко, у якій автор поставив за мету показати походження, характер, інформативні якості джерела, тісно ув'язавши архівно-евристичний, джерелознавчо-методичний та інші аспекти проблеми [12].

Спеціального вивчення цієї проблеми українськими істориками поки не було. Між тим у місцевих архівах України накопичена значна кількість документів, що містять багату інформацію про життя селянських спільнот. Серед цих документів, мабуть, найважливіше місце посідають мирські приговори сільських сходів. Приговори – це дуже своєрідне, оригінальне джерело. Виникнувши безпосередньо в селянському середовищі, приговори несуть на собі відбиток його соціального побуту, традицій, поглядів і устремлінь. Без

перебільшення можна стверджувати, що у приговорах знайшло своє відображення все багатогранне життя громади, у них найбільш наочно проглядається її повсякденне функціонування. Що таке приговор? Це, здебільшого, коротка письмова фіксація рішення сходу. Як правило, складався приговор із одного питання. По суті, це був якийсь одиничний фрагмент із життя селянського “світу”. Кожний з цих документів, узятий окремо, за своїми інформативними можливостями, може, і поступається іншим джерелам, скажімо, описам, матеріалам обстежень і т.д. Але тут варто мати на увазі, що приговори є масовим документальним комплексом і як такі володіють низкою достоїнств. У чому суть цих достоїнств? По-перше, у силу характеру управлінських функцій сходів, що регулярно і неодноразово займалися визначенням кола проблем, відбулося масове накопичення приговорів із більшості питань, що вирішувались селянським “миром”. По-друге, будучи стереотипними, володіючи в цілому стійким формуляром, ці документи відповідають вимогам порівнянності, що дозволяє вивчати явища селянського життя в значному часовому інтервалі. Важливо підкреслити, що приговори, які містять рішення мирських сходів, дають чітке уявлення не тільки про управління і життя громади в цілому, але і про кожне її сімейство окремо.

За своїм формуляром мирські приговори, як правило, складалися з преамбули, у якій повідомлялися дата і місце скликання сходу, іноді поіменний склад учасників: “Мы нижеподписавшиеся Таврической губернии Мелитопольского уезда Веселянской волости селения Царицына Кута домохозяева собрались на сельский сход при нашем сельском управлении где и составили настоящий приговор. Всех домохозяев имеющих право голоса на сельском сходе в нашем обществе 263 души. Из них в настоящем сходе участвовало 173 души. Из числа присутствовавших на сходе грамотных было 1 душа неграмотных 172 души” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.3зв.]. Обов’язково вказувалася присутність вищих посадових осіб: мирового посередника у 60–70-ті роки, земського начальника у 90-ті, станового пристава, урядника, священника: “1861 года августа 6 дня мы нижеподписавшиеся временнообязанные крестьяне домохозяева помещика Таврической губернии Мелитопольского уезда деревни Веселой графа Канкрин, бывши сего числа на сельском сходе в присутствии господина мирового посредника 1 участка, производили выборы должностных лиц в свое общество...” [13.-Ф.97.-Оп.1.-Спр.1.-Арк.2]; “...в присутствии сельского старосты Владимира Иванченко, Благочинного церковей Ореховского округа Бердянского уезда священника Павла Забоева и притча Екатерининской церкви села Царицына Кута производили торг на отдачу работ для постройки новой каменной церкви в нашем селении...” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.9.-Арк.22-22зв.]. Неодмінно підкреслювалося, що сход відбувався в присутності сільського старости: “приговор этот по его написании нам прочитан, первое место занимал сельский староста” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.9] чи його заступника – кандидата: “в присутствии кандидата сельского старосты Т. Каплия” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.7.-Арк.95]. Тому що в протилежному випадку сход вважався не тільки незаконним, але і протиправним.

Потім йшла основна частина приговору, у якій вказувалися причини скликання сходу й питання, що на ньому обговорювалися: “слушали словесное заявление нашего сельского старосты о выборе нового старосты на трехлетие так как бывший избранный упомянутую должность выслужил полный срок определенный законом” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.8зв.]; «явился с просьбой наш односелец Иосиф Кваша, чтобы отдать ему в арендное содержание умершего его родного брата Гуды Кваша полевой надел земли...” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.13зв.]; “слушали читанное нам предписание инспектора народных училищ Мелитопольского района Таврической губернии от 12 сентября сего года за №716 относительно ассигнования жалования законоучителю Царицынокутского сельского училища в размере от 50 до 100 руб. При составлении смет мирских расходов вносит в статью расходов на школу” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.40зв.]. Завершувала приговор результативна частина, що містила формулювання прийнятих рішень: “так как наше общество находится в бедном состоянии не может пополнять без недоимочно казенных

земских и мирских повинностей, поэтому даем знать инспектору народных училищ Мелитопольского района Таврической губернии что мы общество селения Царицына Кута не имеем возможности ассигновать вышеозначенного жалования законоучителя в чем учиняя настоящий приговор поручаем сельскому старосте представить таковой инспектору народных училищ...” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.40зв.-41].

У частині, що постановляє, обов’язково вказувався правовий документ, на підставі якого приймалося рішення: “Приговор этот нами постановлен на основании п.1 ст.51 Общ. Полож. о крестьянах и §20 Инструкции” – на ці правові документи посилалися при обранні посадових осіб; чи: “приговор этот нам по его написании прочитан первое место на сельском сходе занимал сельский староста В. Иванченко который постановлен на основании 6 п. 51 ст. Общ. Полож. о крестьянах” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.9.-Арк.2] – при вирішенні питань про перерозподіл земельних ділянок між селянами.

Незаконним вважався приговор у випадку, коли на сході не була присутня потрібна для рішення того чи іншого питання частина селян. Приміром, Царицинокутський сільський сход 14 серпня 1888 р. слухав постанову Мелітопольського повітового з селянських справ присутствія від 30 квітня 1888 р., де говорилося: “приговор Царицинокутского сельского схода 14 февраля, на котором присутствовало меньше половины всех домохозяев, имеющих право голоса на сходе, ...отменить” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.118б зв.]. Тому в частині приговору, де була ухвала, завжди підкреслювалося: “для законности его требуется ²/₃ домохозяев имеющих право голоса на сельском сходе” – це коли, приміром, вирішувалися питання сімейних розподілів, чи ¹/₂ голосів, коли справа стосувалася дозволу на підприємницьку діяльність у селищі, проблем опікунства, виборів посадових і довірених осіб і т.п. Усі грамотні учасники сходу скріплювали приговор своїми підписами: “подписываются грамотные 1 Иван Мирошниченко 2 Степан Швец 3 Яков Скрипник 4 Семен Писаренко 5 Василий Шматала 6 Тихон Собко 7 Потап Цивирка” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.4.-Арк.28], за неписьменных з їхнього доручення підписувався один із грамотних: “а вместо их неграмотных по их рукоданной просьбе расписался крестьянин Степан Олейник” [13.-Ф.97.-Оп.1.-Спр.71.-Арк.7зв.].

Основу компетенції сходів складало існуюче законодавство. Вище уже відзначалося, що в частині приговору, де була ухвала, обов’язково вказувався правовий документ, на підставі якого приймалося рішення. Слід зазначити, що селяни добре орієнтувалися в документах, які регламентували їхню життєдіяльність, посилаючись у своїх приговорах на ті чи інші документи. Повноваження сільських сходів визначалися насамперед “Общим положением о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости”. Найбільш часто використовувалася стаття 51, в якій перелічуються питання, що підлягали веденню сільського сходу, і особливо її пункти 4, 5, 6, 12, 17. Пункт 6 – це “дела, относящиеся до общинного пользования мирскою землею, как-то: передел земель, накладка и скидка тягол, окончательный раздел общинных земель на постоянные участки и т.п.” [14.-С.47-48] – з ним пов’язані всілякі зміни в користуванні общинною землею. Пункт 17 статті 51 і стаття 24, зокрема її п.1, що говорять: “Крестьянам предоставляются следующие права по искам, жалобам, ходатайству и суду: 1) по делам гражданским: отыскивать свои права, вчинать иски и тяжбы и ответствовать за себя, лично или чрез поверенных, а равно быть поверенными как крестьян своего общества, так и лиц посторонних” [14.-С.42], фігурували у всіх тих приговорах, у яких селяни уповноважували своїх довірених вести громадські справи: “настоящим приговором избрать из среды своей доверенным от нашего общества крестьянина Василия Иванова Шматалу с правом вчинять иск...” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.9.-Арк.91]. Чи, приміром, 27 січня 1895 р. селяни на сході “имели суждение о том, чтобы из среды себя избрать одного доверенного для взыскания с крестьян 227 р. 48 к. общественной вспомогательной кассы по поручным записям вследствие чего мы обсудив между собою постановили: избрать из среды себя доверенным для взыскания сказанной суммы односельца нашего Самуила Тюпу” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.7.-Арк.168-168зв.]. При призначенні опікунів посилалися на п.4 статті 51 – “назначение опекунов и попечителей и

поверка их действий» і на примітку до статті 21: “попечение о личности и об имуществе малолетних сирот возлагается на обязанность сельских обществ” [14.-С.47,40-41], а при рішенні питань про сімейні розподіли – на 5 пункт 51 статті: “разрешение семейных разделов” [14.-С.47]. Посилалися селяни і на статтю 188 Загального положення, що перелічує заходи стягнення з несправних боржників, які могла вживати сільська громада: “мы сельского старосту уполномочиваем нерадивых к уплате казенных земских и мирских повинностей принимать меры на основании 188 ст. Общ. Полож. о крест.” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.4.-Арк.12]. Пункти цієї статті припускали покарання за несплату від продажу приналежного селянину нерухомого майна, що належало селянинові, до вилучення польових угідь. Слід зазначити, що у своїй практиці селяни чітко керувалися цією статтею: “недоимки казенных сборов 7 руб. 77½ коп. за 1875 г. числятся по раскладке за 1876 г. №180 за Иваном Мирошниченком, который немедленно должен пополнить с процентами в том количестве, сколько по расчету причитаться будет, а буде чего Мирошниченко добровольно не пополнит недоимки с процентами, то представляем право сельскому старосте продать какую-нибудь вещь с движимого имущества, без которой Мирошниченко мог бы обойтись в своем хозяйстве, а если с имущества не окажется чего продать, то заарендовать две десятины земли с надела Мирошниченка сроком впредь пока пополнится недоимка с процентами” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.4.-Арк.110зв.-111]. На статтю 178, що говорить: “Крестьянские общества могут, смотря по надобности и по своим средствам, устанавливать мирские сборы на устройство и поддержание церквей, заведение сельских училищ, содержание учителей и на удовлетворение других общественных и хозяйственных потребностей крестьян” [14.-С.72], селяни послалися, коли, наприклад, “имели совет о том, чтобы построить в нашем селе новую церковь” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.7.-Арк.293зв.]. Коли ж до сходу звернулися односельці з проханням “отвести им другие плановые участки”, тому що їхні садиби розташовані в низинному місці біля річки Конки і заливаються водою під час дощів і танення снігів, сход виділив їм ділянки, пославшись при цьому не тільки на 6 пункт 51 статті Загального положення, але і на 2 пункт 106 статті “Местного положения для губерний великороссийских, новороссийских и белорусских” [15.-С.277]. Були й інші нормативні документи, які також вплинули на характер, юридичний статус і формуляр приговорів.

Як уже говорилося, та й вище викладене тому доказ, коло питань, що обговорювалися на сільських сходах, було дуже широким. За тематичною ознакою серед обстеженого нами матеріалу можна виділити принаймні понад десяток груп приговорів. Проаналізуємо, приміром, приговори сільських сходів Царицинокутської сільської громади Веселянської волості Таврійської губернії. За період з 27 лютого 1894 р. по 14 травня 1895 р. у громаді відбулося 19 сходів, на яких було розглянуто 104 питання і складено 82 приговори, тобто в середньому на кожному сході обговорювалося по 5 питань і укладалося по 4 приговори. Обговорювані сходом питання можна об’єднати у групи [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.7]:

Таблиця 1.

<i>№ з/п</i>	<i>Тематика приговорів</i>	<i>Кількість сходів, на яких обговорювалися дані проблеми</i>	<i>Кількість складених на цих сходах приговорів</i>	<i>Кількість питань, з яких були прийняті рішення</i>
1	Сімейні розподіли	9	28	37
2	Посадові особи сільської громади	6	12	15
3	Виділення садибного місця	4	7	13
4	Довірені сільської громади	8	13	13

5	Опіка над малолітніми і їхнім майном	8	8	8
6	Церква і школа	6	7 (6+1)	7
7	Корчма, винна крамниця й інша підприємницька діяльність	5	5	5
8	Оренда земельних ділянок	4	4	4
9	Складання списків (алфавітного, посімейного, рекрутського)	4	4	4
10	Хлібний магазин	2	2	2
11	Складання кошторису	1	1	1
12	Проблеми сільської громади, що не ввійшли в перераховані розділи	2	2	2

Як бачимо, понад третини обговорюваних на сходах питань стосувалися сімейних розподілів. Без перебільшення можна стверджувати, що сімейні розподіли – це найпекучіші проблеми селянського побуту. Розв’язувані, коли з миром, коли з величезними образами і судовими розглядами, вони були неодмінним атрибутом сільської громади, кожного її сімейства. На другому місці за кількістю обговорюваних питань були проблеми, пов’язані з діяльністю посадових осіб селянської місцевої влади, що також має логічне пояснення. Можна сказати, що є певний взаємозв’язок між ступенем важливості тієї чи іншої проблеми в житті громади і кількістю обговорень цих проблем на сільських сходах. Хоча, безумовно, є в розташуванні питань і елемент випадковості, тобто не можна говорити про чистоту експерименту; у якісь часи на більш високі місця у подібній таблиці висувалися б інші питання. Приміром, у наступні роки селяни будували кам’яну церкву у своєму селі і, звичайно ж, ретельний контроль з боку селянства за її будівництвом знайшов своє відображення у приговорах сільського сходу. Чи, скажімо, питання про затвердження окладу, тобто податків. Воно обговорювалося, як правило, лише раз на рік. Але це не показник його другорядності. Скоріше навпаки: раз затверджений оклад набував такої сили, пересилити яку навряд чи змогли б якісь інші обставини.

Розглянуті на сходах питання можна об’єднати і таким чином:

Таблиця 2.

<i>№ з/п</i>	<i>Питання, що розглядалися</i>	<i>Кількість питань</i>
1	Особисті прохання селян	49
2	Питання, ініційовані адміністрацією села	27
3	Питання, ініційовані вищими посадовими особами	12
4	Громадська діяльність селян (прохання опікунів, їхнє призначення і звіти; виборні особи, їхні прохання)	9
5	Проблеми церкви і школи	7

Ця таблиця наочно демонструє: на сходах превалювали проблеми селянського “миру”: 47% всіх обговорюваних питань ініціювалися селянами; 71% – селянами і сільською адміністрацією. Четвертий і п’ятий пункти можна також віднести до проблем селянської громади у чистому вигляді. І лише 11% розглянутих питань ініціювали вищі владні особи.

У рамках однієї статті неможливо навіть конспективно охопити всі проблеми, які розв'язувались сходом. Тому обмежимося розглядом лише тих документів, що відбивають основні сфери діяльності пореформеної громади.

Група приговорів, пов'язаних з адміністративно-податковими функціями “миру”, хоча і не є найбільш значною за своїм обсягом, однак за важливістю для сільської громади, безумовно, повинна розглядатися в першу чергу. Вибори сільських посадових осіб були одним з центральних обов'язків сходів. Однотипність і регулярна повторюваність цієї процедури досить зримо відбилася в цьому типі приговорів, мабуть, саме вони відрізняються найбільш заформалізованим текстом. На сільських сходах обирали як постійних представників мирської адміністрації – старостів, виборних, соцьких, десяцьких, різних збирачів податей: “...с общего всех единогласного согласия избрали сельским старостой Михайла Каряка и кандидата по нем Петра Бойкого сборщиком податей Федора Онищенко добросовестными Афанасия Бойкого Прокопия Копця Пантелея Лепешку Ивана По... и Ивана Бондаря. А также выборными на волостной сход с 10 дворов по одному...” [13.-Ф.97.-Оп.1.-Спр.1.-Арк.2], так і осіб, на яких покладалися епізодичні доручення, приміром, довірені по веденню судових справ із тими чи іншими особами і т.п.: “...избрать из среды себя двух благонадежных человек доверенных для взыскания денег с крестьян за аренду толочной земли ...” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.151].

У приговорах вкрай скупо відбитий сам процес виборів і містяться стандартні характеристики селян, що обирались: “слушали словесное заявление нашего сельского старосты о выборе нового старосты на трехлетие, т.к. бывший избранный упомянутую должность выслужил полный срок, определенный законом. По выслушивании такового заявления мы поговоря между собою всех нас единодушного согласия приговорили избрать из среды себя в такую должность на трехлетие с 1 января 1886 г. по 1 января 1889 г. сельским старостою нашего односельца Леонтия Великоивана, которому от роду 54 года. По нем кандидата Логина Соколенка” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.83в.]; “так как сборщик податей и других казенных мирских сборов за 1885 г. окончил срок, то на место его выбрать другого благонадежного человека, который мог бы выполнить такую должность” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.15]. Характеристики, що даються в таких приговорах, являють собою таку собі абстрактну сукупність моральних і ділових якостей особи, що обирається. Найбільш типові з них говорять, що “означенные лица под судом и следствием не были и в настоящее время не состоят” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.9] і т.п.

Наприкінці змістовної частини приговору, як правило, вказувалися розміри призначеної платні, якщо людина обиралася на посаду на якийсь визначений термін, чи розміри винагороди, якщо доручення було разовим: “нанять писаря в наше сельское управление нашего односельца отставного унтер-офицера Сергея Иванова Бабенко определив ему жалованье 185 руб. которые выдавать ежемесячно из общественной кассы по расчету с тем условием, чтобы канцелярские расходы, а именно: пища бумага, чернила, перья, сургуч, спички и освещение для сельского управления были покупаемы Бабенко на свои средства” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.9.-Арк.107-107зв.]; “нанять церковных сторожей к Екатерининской приходской церкви наших односельцев Данила Стеблину и Кузьму Ковалю с жалованьем по 40 руб. в год”; “за производство учетов назначаем вознаграждение доверенному Бабенко 8 руб.” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.9.-Арк.104]. Хоча для цієї групи приговорів характерна особливо тверда текстуальна формалізація, однак не можна вважати це ознакою їхньої інформативної бідності, оскільки кожний з документів містить відомості про результати конкретних виборів. Приміром, узагальнені дані дозволяють установити (правда, не цілком) віковий склад посадових осіб: “...которому от роду 48 лет, который поведения хорошего под судом и следствием не был ...” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.7.-Арк.95зв.]. Суттєву увагу сходів привертала до себе окладні листи і розкладковий приговор: “...рассматривали присланные казенной палатой и Мелитопольской уездной земской управой окладные листы и раскладочный приговор Волостного схода и нашли что на наше

общество назначено окладных сборов...” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.24]. Ці найважливіші для селянства питання виносилися на обговорення і затвердження сходів щорічно.

Взагалі потрібно сказати, що різноманітні матеріали, що відбивають податні функції громади, в основному відклалися у фондах установ волосного й повітово-губернського рівнів. Безумовно, розкладкові й облікові приговори, пов'язані з регулярною діяльністю сходів з розкладки податей і фінансового контролю над сільським керівництвом, являють собою хоча і не найбільшу, але дуже важливу групу документів. Насамперед, вони містять повний перелік грошових повинностей (крім рекрутських) сільських громад відповідно до окладу. Тут же вказуються і розміри недоїмок.

Комплектне і досить рівномірне (по роках) відкладення цих документів в архівах надзвичайно важливе для дослідження. Так, комплекти річних книг приговорів Царицинокутської сільської громади, що збереглися в Державному архіві Запорізької області, дозволяють вивчати історію селянського “миру” у динаміці на значному хронологічному відрізку. Приговори цієї громади за 1886-1896 рр. дають можливість проаналізувати як статті витрат, так і суми витрат по тим чи іншим статтям [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.24-24зв., 58-58зв., 84зв.-85; Спр.4.-Арк.11-12, 77-77зв., 133зв.-134; Спр.7.-Арк.255-256; Спр.9.-Арк.136-136зв.]:

Таблиця 3.

Найменування окладних зборів	Роки							
	1886	1887	1888	1890	1891	1892	1895	1896
Казенних у повітове казначейство *викупних платежів + поземельного податку	3552,9	3438,4	3472,4	3473,9	3474,62	3474,62	*3324,7 +152,2	*3324,7 +154,5
На губернські і повітові земські повинності	624,5	603,9	489,7	489,5	537,6	598,1	804,0	777,3
З промислових статей (виділена в окрему статтю лише з 1895 р.)							27,38	19,54
Страхових платежів	132,8	132,6	134,7	143,2	143,2	152,0	175,6	175,8
На волосні витрати	297,3	332,0	318,0	313,4	314,2	336,6	663,4	678,8
Разом	4607,5	4506,9	4414,8	4420,	4469,6	4561,3	5147,3	5130,5
“Поверх того ми визнали потрібним дати платню нашому сільському старості”	30,0	40,0	50,0	50,0	50,0	50,0		
Платня сільському писарю	140,0	150,0	155,0	175,0	175,0	175,0		

Платня вчителю	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0		
Платня сторожу сільської управи	70,0	99,0	99,0	99,0	99,0	102,0		
Платня сторожу при сільській школі	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0		
Платня магазинщику	10,0	15,0		16,0	16,0	16,0		
Платня церковним сторожам	39,0	72,0		43,5	45,9	45,9		
На опалення розправи і школи	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0		
На “різні богослужіння і молебні”	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0		
На виписку книг і бланків	6,0	6,0	11,0	15,0	15,0	15,0		
На освітлення і придбання матеріалів для школярів	18,0	18,0	18,0	15,0 +3,0	15,0 +3,0	15,0 +3,0		
На наймання квартири для чиновників, що проїжджали	8,0	10,0	10,0	12,0	10,0	10,0		
На зимовище громадських бугаїв	30,0	24,0	30,0	20,0	30,0	18,0		
На непередбачені витрати	5,0	5,0	5,0	5,0	5,00	5,0		
На храмове свято Св. Катерини		10,0	10,0	10,0	10,00	10,0		
На 19 лютого для молебню й ін.		1,8	1,8	1,8	1,80	1,80		
На молебень у сільському училищі під час зборів учнів		1,6	1,6	1,6	1,60	1,60		

Для сплати винагороди довіреному Л. Гончаренку за ведення справи з міщанами Королем і Цетлином						367,0		
Разом	521,0	617,4	556,4	631,9	642,3	1000,3	1093,1	2484,0
Скільки усього	5128,5	5124,3	4971,3	5051,9	5111,9	5561,6	6240,4	7614,5
Скільки платежів приходилося на кожну душу, що має наділ	8,22	8,1		7,43	7,81	9,2 +1,7	10,6	13,1
Скільки платежів приходилося на кожну душу, що не має наділу	0,73	0,91	0,69	0,67	0,67	1,71	1,81	1,78
Скільки домохазяїв у громаді	263	265	267	268	268	258	300	
Скільки душ в громаді	571	571	568	570	571	593	603	
Скільки в громаді оподатковуваних душ (тобто душ, що мають наділи)	561	561	561	561	561	561	561	561

Навіть поверховий погляд на таблицю дозволяє відзначити постійне збільшення витрат на утримання волосного правління з 297 крб. 27 коп. у 1886 р. до 678 крб. 81 коп. у 1896 р. Не настільки значним, але дуже показовим було зростання страхових платежів. Особливий же інтерес викликають відомості, що показують витрати на всілякі “сільські потреби”. Вони розкривають абсолютні і відносні розміри внутрішнього бюджету громади. Так, у 1,5 раза збільшилася платня сільського писаря, у 2,5 раза – платня старости, у 2 рази – платня магазинщика – відповідального за збереження хліба у сільському хлібному магазині. У 5 разів збільшилася кількість витрат на придбання різних бланків. У стільки ж разів збільшилися витрати на храмове свято. Між тим витрати на ряд статей протягом багатьох років залишалися незмінними. Приміром, платня вчителя. Правда, тут не все так однозначно: скажімо, до незмінних 100 крб., що виділялися сільською громадою, значний додаток, як правило, робило земство.

Великий інтерес викликають приговори, що свідчать про те, як сільські сходи прагнули вишукати додаткові грошові суми на свої витрати. З цією метою укладалися угоди і договори про здачу в оренду общинних приміщень, млинів, незручних земель і угідь і т.д., оформлялися угоди на відкриття в селищах постійних дворів і питних закладів: “имели совет чтобы заарендовать общественный дом где ныне существует винная лавка, под казенную торговлю спиртными напитками. Обсудив между собою постановили: так как с 1 июля вводится казенная продажа питей и общественный дом, где ныне существует

общественная лавка останется свободным, то мы настоящим приговором покорнейше просим Его превосходительство господина управляющего акцизными сборами Таврической губернии войти в согласие о заарендовании у нас такового дома. Мы же на объявленную цену за аренду его с 1 июля 1896 г. по 1 июля 1897 г. в сумме сто тридцать руб. вполне согласны” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.9.-Арк.117зв.-118]. Змістовні частини приговорів указують терміни дії договорів, розміри суми, що надходить громаді, і те, куди направляються ці кошти. Типовий приговор, складений громадою селян села Царицин Кут у відповідь на заяву “состоящего в запасе армии деревни Веселянки Семена Андреянова Васильченко о разрешении ему открыть за его счет на его имя в нашем селе одно питейное заведение”, де говорилося: “...настоящим приговором разрешить ему Семену Васильченко открыть в нашем селе одну винную лавку с продажей крепких напитков в нашем общественном доме сроком на один год с 1 января 1895 г. по 1 января 1896 г. с уплатой в год 600 руб. которую сумму при выдаче приговора Васильченко обязан уплатить 300 руб. а остальные 300 руб. 1 августа 1895 г.” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.7.-Арк.121-121зв.]. 600 крб. – багато це чи мало? Наскільки великі одержувані суспільством усілякими шляхами кошти? У даному випадку зазначену суму для порівняння зіставимо, приміром, із наведеним у Таблиці 3 окладом, установленим Царицинокутській громаді на 1886 р. казенною палатою, Мелітопольською повітовою земською управою і Веселянським волосним правлінням. Тут на громаду було “призначено” окладних зборів: казенних у повітове казначейство – 3552 крб. 29 коп.; на губернські і повітові земські повинності – 624 крб. 50 коп.; страхових платежів – 132 крб. 75 коп.; на волосні витрати – 297 крб., 27 коп., а також те, що селяни “визнали потрібним дати”, пункти 5 і далі: платня сільському старості, писарю, вчителю, сторожу сільської управи і сторожу сільської школи, церковному сторожеві, магазинщику, на опалення розправи і школи, на “різні богослужіння і молебні” і т.д. Усього за всіма 18-ти пунктами витрати складають 5128 крб. 41 коп. [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.24-24зв.]. Тобто вищезгадані 600 крб., які за рішенням сходу повинен був сплатити Семен Васильченко, – це більш, ніж десята частина селянських витрат.

Яким чином відбувався розподіл даних платежів між членами громади? Розкладкові приговори несуть у собі інформацію про “мирський” механізм розподілу податей і платежів між окремими господарствами. У вже розглянутому приговорі 1886 р. приводиться такий розрахунок. Окладних душ у громаді 561, які обкладаються: 1) викупними платежами, 2) поземельним податком, 3) земським збором, 4) мирським збором, 5) страховим платежем – у підсумку на кожну душу приходиться по 8 крб. 22 коп. Ще 10 душ, “которые облагаются только мирским сбором и страховым платежом в сложности по 73 коп.”. Далі у приговорі відзначається, що “вышеупомянутая сумма разложена на крестьян по раскладке по 5-й пункт, а остальная сумма на содержание сельского управления не разложена на крестьян, а должна расходоваться из наших общественных доходных статей” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.24зв.]. Один з таких громадських прибутків і складають розглянуті вище прибутки від утримання винної крамниці. Але ж у селян були й інші прибутки. Таким чином, приговори дозволяють установити, наскільки додаткові засоби пом’якшували податний тиск як у цілому, так і на умовну податну душу.

Іншою важливою стороною діяльності сільських сходів було висування приговорів-клопотань різного роду, будь-то про зниження чи скасування найбільш обтяжливих – грошових і натуральних повинностей чи прохання громад, що виникли внаслідок якихось надзвичайних ситуацій. Ці документи важливі тим, що найбільшою мірою відбивають ініціативи, що прямо виходили із селянського середовища. Показові колективні прохання про видачу зернових позичок із запасних сільських магазинів, як правило, ранньої осені і навесні, коли гостро відчувалася потреба у насіннєвому і продовольчому зерні внаслідок неврожаю. Так, 8 березня 1886 р. на сході “слушали от большинства голосов наших односельцев просьбы так как по случаю неурожая 1885 г. как озимого, так и ярового хлеба, нуждаются в пособии для продовольствия своих семейств и обсеменения полей”. Сход прийшов до висновку, що для 113 домохазяїнів громади необхідна допомога 81 четв. 5 мір

озимого зерна на продовольство і 33 четв. ярового на засівання полів. А “посему сочли покорнейше просить Мелитопольскую уездную земскую управу за неимение в общественном магазине как озимого так и ярового излишнего хлеба ходатайствовать у высшего начальства о высылке нуждающимся из Императорского продовольственного капитала сумм для покупки хлеба”. При цьому селяни підраховали, за якою ціною будуть купувати хліб і назвали конкретну суму, що їм потрібна, – 850 крб., “которые суммы обязываемся пополнить круговой порукой”. Додаючи іменний список нужденних, селяни не забули підкреслити, що список цей складений “при тщательной проверке нуждающихся в пособии” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.26зв.-27]. З приговорів довідуємося, що ситуації, подібні цій, були не рідкістю в селянському житті. Так, 18 листопада 1890 р. було складено аналогічний приговор. На цьому сході селяни просили видати “из общественного магазина запасного хлеба в заем будущего 1891 года” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.4.-Арк. 62зв.].

Проблеми церкви і школи (причому співвідношення явно не на користь останньої), винної торгівлі й іншої підприємницької діяльності, виділення садибного місця й оренда земельних ділянок – усі ці питання також розглядалися на сільських сходах і знайшли своє відображення у приговорах. Нарешті, на сходах вирішувалися питання опікунства і сімейних розподілів.

Що стосується останньої проблеми, то приговори сільських сходів по ній дозволяють, насамперед, простежити в деталях саму процедуру сімейних розподілів, з'ясувати причини, що їх породжують. Іноді за допомогою приговорів можна визначити чисельний і робочий склад родин, що поділяються, а також, певною мірою, їхнє господарсько-майнове становище. Кожен документ, що стосується сімейних розподілів, містить конкретні факти про діяльність сходів по дотриманню добровільності розподілу, обліку господарчо-податного стану нових сімейств, забезпеченню прав старих на наступну опіку з боку їхніх працездатних родичів і т.д. Як ілюстрацію до останнього положення можна привести приговор Царицинокутського сільського сходу від 14 березня 1890 р., де слухалося прохання селянина Михайла Охріменка про те, що “он по старости лет дряхлости и одиночества не в силах уплачивать казенных земских и мирских денежных повинностей, передает ему принадлежащий надел мирской земли в количестве 6 дес. 6 саж., 4 саж. усадебной оседлости дом и принадлежащие к нему постройки своему зятю Ефиму Степанову Гнедому с тем, чтобы он кормил одевал и обувал Охрименко и его жену Евдокию до смерти и по смерти похоронит их по христианскому обряду, а сын его Иуда Охрименко и другие дочери как незаслуживающие уважения не имеют права касаться до переданного надела...” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.4.-Арк.34-34зв.].

Дані приговорів розкривають мирську практику арбітражу сходів у рішенні спірних питань про надільну землю і рухоме майно, де найбільш яскраво проявляються звичаєво-правові традиції селян: “слушали просьбу наших односельцев Мокея Родиона и Михаила Ивановичи Тюпенковых о наделении их землею родного дяди Тараса Тюпы ныне умершего которою землею владеют их двоюродные братья Емельян Петр Игнат Степановы Тюпенки. По выслушивании сего постановили: душевой надел земли за исключением выгонной в количестве 5 дес. 5 саж. разделить по равной части то есть по 17½ саж. между шестью двоюродными братьями Емельяном Петром Игнатом Степановыми и Максимом Родионом Мокием Ивановыми Тюпенками” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.9.-Арк.1зв.-2].

Нарешті, документи відбивають конкретні заходи із забезпечення нових сімейств садибою і земельними наділами: “Ефросиния по второму мужу Чумаченкова просит позволить ей отделить родного сына Мокия Иванова Тюпу, которому определила необходимой принадлежности крестьянского хозяйства: одну пару лошадей с бричкой одну корову 5 овец 1 дес. пахотной полевой земли и 10 саж. для усадьбы” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.4.-Арк.38зв.-39]; “слушали просьбу нашего односельца старшего главы семьи Степана Кузьмена Кривенченка в следующем: так как он в своем семействе имеет двух сыновей Иосифа и Тимофея, хозяйство вполне достаточное, то желает старшего сына Иосифа Степановича Кривенченка отделить на самостоятельное хозяйство...глава семьи определяет

своему сыну Иосифу один надел в количестве 5½ дес. ... движимого имущества именно: одну пару лошадей с бричкой и упряжу земледельческие орудия трехлемешный пугарь борону веялку две штуки рогатого скота и 10 овец и что к самостоятельному владению хозяйством отделяемый вполне способен” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.7.-Арк.8-8зв.]. Таким чином, приговори містять цілий комплекс відомостей з питань сімейних розподілів, а масове їхнє використання може дати досить повне уявлення як про це явище і його місце в житті селянської громади, так і про участь органів сільського управління в цій процедурі. Адже кожний розподіл відбувався тільки з дозволу сходу: “с общего нас всех согласия постановили: разрешить Белицкому отделить из своего семейства сына Савву Белицкого...” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.7.-Арк. 21].

Призначення опікунів і попечителів, перевірка їхньої діяльності також складали значну частину приговорів сільського сходу. При цьому опікунську функцію сходу, якщо і не можна віднести до розряду найбільш важливих, проте і до другорядних відносити несправедливо. Так, із зазначених вище 82 приговорів, 8 було присвячено проблемам опікунства. За цими 8 приговорами – доля десятків селянських дітей. Так, 7 березня 1901 р. Веселянський волосний старшина наказав Царицинокутському сільському старості “представить ведомость по установленной форме о состоянии опеки” на 1 січня 1901 р. Така відомість була складена і представлена у волосне правління. Перше, на що звертається увага: у селі Царициному Куті в цей час значилося 330 домохазяїнів, що мали право голосу на сільському сході. Тобто це 330 глав сімейств. У відомості ж, представлений сільським управлінням, значиться 63 опікуна, що опікували 178 дітей [13.-Ф.97.-Оп.1.-Спр.670.-Арк.2-8зв.]. Призначали опікунами людей з репутацією позитивною, і нагляд за їхньою діяльністю вели найретельніший. Про свою роботу опікуни, як і інші виборні особи сільської громади, регулярно звітували на сході, що знову ж таки фіксувалося приговорами сходу. Так, приміром, 5 лютого 1895 р. учасники сільського сходу “слушали учеты, составленные доверенными Наумом Рыбалкою и Тимофеем Негрою 13 опекунам сиротских имуществ” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.7.-Арк.232]. 14 січня 1896 р. сход обирає “из среды себя доверенными” селян Василя Шматалу і Єрмолая Кулика “для производства учетов» посадовим особам сільської громади за 1895 рік, “а также всем опекунам сиротских имуществ” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.9.-Арк.114-114зв.]. Місяць по тому, 11 лютого 1896 р. сход заслухав результат перевірки діяльності опікунів. Доцільно порівняти результати двох перевірок, тому що вони дуже красномовно і переконливо говорять про ефективність інституту селянського опікунства [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.7.-Арк.232зв.-233; Спр.9.-Арк.130зв.-131зв.].

Таблица №4.

<i>Підсумки перевірки діяльності опікунів за 1895 р.</i>	<i>Підсумки перевірки діяльності опікунів за 1896 р.</i>
1. “Опекун Тюпа на 1 января 1895 г. имел сиротской суммы 399 руб. 2 к. Из них в сберкассе при Александровском Уездном Казначействе хранилось 389 руб., в документах 10 руб. и на руках у опекуна 2 коп.”	“Иван Тюпа на 1 января 1896 г. имеет сиротской суммы 436 руб. 46 к. с коих в сберкассе 432 руб. 58 к. и на руках 3 р. 88 к.”
2. “Опекун Скрипник имел сиротской суммы 166 руб. 94 коп. кои все находились в сберкассе”	“Яков Скрипник имеет сиротской суммы 195 руб. 21 коп., которые находятся в сберкассе”
3. В опікуна Чорного значилося 210 крб. сирітської суми, з них 190 крб. були в ощадкасі і 20 крб. – у документах	Ларіон Чорний має сирітської суми 212 крб. 43 к., що зберігаються в ощадкасі

4. Опікун Бован має сирітської суми 192 крб. 45 к., що зберігаються в ошадкасі	Ульян Бован має сирітської суми 212 крб. 29 к., що зберігаються в ошадкасі
5. Опікун Яценко має сирітської суми 119 крб. 35 к., що зберігаються в ошадкасі	Лука Яценко має сирітської суми 139 крб. 89 к., що зберігаються в ошадкасі
6. Опікун Дугієнко має сирітської суми 76 крб. 81 к., що зберігаються в ошадкасі	Андрій Дугієнко має сирітської суми 76 крб. 81 к., що знаходяться в ошадкасі
7. Опікун Красюк має сирітської суми 69 крб. 42 к., з яких 69 крб. зберігаються в ошадкасі і на руках 42 к.	Олександр Красюк має сирітської суми 89 крб. 40 к., що зберігаються в ошадкасі
8. Опікун Гнідой має сирітської суми 73 к., що знаходяться на руках	Амбросій Гнідой має сирітської суми 6 крб. 12 к., що зберігаються в нього на руках
9. Опікун Мирошник має сирітської суми 167 крб. 17 к., що зберігаються в ошадкасі	Деонісій Мирошник має сирітської суми 192 крб. 66 к., <u>що зберігаються в ошадкасі і на руках 3 к.</u>
10. Опікун Болюта має сирітської суми 20 крб., що зберігаються в ошадкасі	Павло Болюта має сирітської суми 20 крб., що зберігаються в ошадкасі
11. Опікун Степанченко має сирітської суми 841 крб. 49 к., з яких 840 крб. 76 к. зберігаються в ошадкасі і на руках 73 к.	Іов Степанченко і Яків Красюк мають сирітської суми 893 крб. 34 к., з яких в ошадкасі 891 крб. 30 к. і на руках 2 крб. 4 к.
12. Опікун Безденежний має сирітської суми 45 крб. 47 к., з яких 45 крб. зберігаються в ошадкасі і на руках 47 к. (відповідно до рішення с/с від 02.07.1895 р. Степан Безденежний “в виду преклонных лет” передав гроші Іові Чорному)	Іов Чорний має сирітської суми 45 крб. 47 к., з яких в ошадкасі 45 крб. і на руках 47 к.
13. Опікун Швець має сирітської суми 51 крб. 98 к., що зберігаються в ошадкасі	Карпо Швець має сирітської суми 76 крб. 79 к., із яких в ошадкасі 76 крб. 77 к. і на руках 2 к.

Як бачимо, із тринадцяти опікунів, що перевіряються, тільки в трьох суми залишилися колишніми, у десяти ж опікунів опікуваний ними капітал дав істотний приріст, що склав у середньому понад 9%.

Ми вже говорили про те, що приговори були загалом стереотипними й у цілому мали досить стійкий формуляр. Але попри те, що приговори як документ мали чітку структуру побудови в цілому, все-таки певні відхилення були. Вільності ці, безумовно, вносили розмаїття у матеріал, що розглядається, робили його більш живим і образним і сприймаються як належне. Складність в іншому. Уже відзначалося, що за період з 27 лютого 1894 р. по 14 травня 1895 р. у досліджуваній нами громаді відбулося 19 сходів, на яких було розглянуто 104 питання. А приговорів було складено лише 82. Це створює певні труднощі у кваліфікуванні таких приговорів, у підведенні їх під визначену тематику, тобто, до якої сфери діяльності громади потрібно віднести даний документ. Це, по-перше. А по-друге, як відомо, жодне рішення сільського сходу не мало сили, якщо воно не одержувало ухвалення “зверху”. У розглянутий нами період це був земський начальник. Правда, треба віддати належне: земський начальник не зловживав своєю владою і його резолюції коректні. Але не завжди. Так, приміром, 31 березня 1896 р. сільський сход у присутності сільського старости В. Іванченка в кількості 229 чол. з 324 членів громади, що мали право голосу на сільському сході, у цілому розглянув 6 питань, склавши по них 3 приговори. У першому приговорі мова йшла про витрати “сельских мирских сумм, получаемых за аренду от мирских наделов земли” у кількості 20 крб. “в память светлого коронования их Императорских Величеств”. В другому приговорі винесли рішення за заявою настоятеля

Єкатерининської церкви села Царицина Кута, священника о. Олександра Вишневецького, який повідомив про те, що колишній псаломщик з нового навчального року заняття в школі грамоти припинить, а для нового потрібно “заблаговременно озаботиться подысканием квартиры”. Третій же приговор стосувався безпосередньо проблем селян громади і містив у собі чотири їхні прохання. Спочатку це були два “ходатайства крестьян нашего общества Григория Заверики, Семена Болоты допустить их совершить семейные разделы”. Потім було прохання Івана Щербини “дозволить добавить с выгонной земли до старой его усадьбы 2 саж., т.е. 240 квадр. саж. с восточной стороны от крестьянских усадеб Михаила Швеца и Якова Шматалы”. І нарешті, прохання Онопрія Семеренька “допустить семейный раздел его трех сынов Филиппа, Аврама и Степана Семеренькиных, которых он уже раньше отделил из своего семейства без разрешения схода, которые уже сами ведут самостоятельное хозяйство” [13.-Ф.95.-Оп.1.-Спр.9.-Арк.178зв.-180]. З двома першими приговорами ніяких проблем не було – два питання, дві частини, що постановляють, на кожний приговор – резолюція земського начальника. Але ось у третьому приговорі об’єднано відразу чотири питання. І рішень сільського сходу також чотири. Але приговор один і резолюція земського начальника теж одна. До речі, земський начальник цей приговор не затвердив. Певно, з тієї причини, що Онопрій Семеренько самовільно зробив сімейний розподіл своїх синів, без дозволу сходу, сповістивши сход після факту, що здійснився. Очевидно, у цьому земський начальник угледів порушення, і в тексті приговору синім олівцем відзначений саме цей фрагмент. Але в резолюції це не оговорено. І виходить, що весь приговор, як не затверджений, сили не має.

Групи приговорів, розглянуті в статті, свідчать про великі інформативні можливості даного джерела. На його основі можна судити про адміністративні, податні, господарські і багато інших функцій громади. Масовий характер приговорів, особливості їхньої комплектації (у книгах і нарядах) дозволяють вивчати не тільки окремі сфери діяльності громади, але і загальне функціонування мирського організму у визначеному часовому інтервалі. Приговори дають можливість досліднику вивчати селянський “мир” на рівні окремої громади, порічно простежити її пореформену еволюцію. Так, мирські приговори Царицинокутської сільської громади за 1880 – 1900-ті роки, що зберігаються в Державному архіві Запорізької області, дозволяють на прикладі конкретно-історичних сюжетів одержати наочну й образну картину життя сільських громад, роль сходу в житті селянства протягом декількох поколінь.

Джерела та література

1. Чернуха В.Г. Крестьянский вопрос в правительственной политике России. – Л., 1972.
2. Симонова М.С. Проблема “оскудения” Центра и ее роль в формировании аграрной политики самодержавия в 90-х годах XIX – начале XX в. // Проблемы социально-экономической истории России. – М., 1971.
3. Дубровский С.М. Сельское хозяйство и крестьянство России в период империализма. – М., 1975.
4. Дружинин Н.М. Русская деревня на переломе 1861-1880 гг. – М., 1978.
5. Рындзюнский П.Г. Утверждение капитализма в России 1850-1880 гг. – М., 1978.
6. Зырянов П.Н. Некоторые черты эволюции крестьянского мира в пореформенную эпоху // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. – Вильнюс, 1974.
7. Кучумова Л.И. Сельская община в России. – М., 1992.
8. Василевский Е.Г. Социально-экономическое содержание крестьянских приговоров и наказов в II Государственную думу 1907 г. // Ученые записки МГУ. – М., 1956. – Вып. 179.
9. Нильве А.И. К методике изучения приговоров и наказов крестьян, посланных в II Государственную думу // Археографический ежегодник за 1970 г. – М., 1971.

10. Громыко М.М. Территориальная община Сибири 30-е гг. XVIII – 60-е гг. XIX века // Крестьянская община в Сибири XVIII – начала XX в. – Новосибирск, 1977.
11. Громыко М.М. Традиционные нормы поведения и формы общения русских крестьян XIX века. – М., 1986.
12. Алексейченко Г.А. Приговоры сельских сходо́в как источник по истории крестьянской общины в России второй половины XIX века. По материалам Тверской губернии // История СССР. – 1981. – №6.
13. Державний архів Запорізької області.
14. Общее положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости // Российское законодательство X-XX веков. Документы крестьянской реформы. – М., 1989. – Т.7.
15. Местное положение для губерний великороссийских, новороссийских и белорусских // Российское законодательство X-XX веков. Документы крестьянской реформы. – М., 1989. – Т.7.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the verdicts of peasant's assemblies in Ukraine in the second half of the XIX century. The author tries to depict the verdicts as a original source which gives the opportunity to study many-sided life of peasant community, its daily activity, traditions, views, etc. The verdicts of peasant's assemblies are a mass documentary complex which has its own advantages for researches. The author resumes that this complex of historical documents describes not only separate spheres of community's activity but peasant's life as a whole and its evolution and specific features in post-reform Ukraine.

О.М. Ігнатуша

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ПЕРЕД ВИКЛИКОМ НОВОЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ: ПРАВОСЛАВНА ПЕРСПЕКТИВА (XIX – ПОЧ. XX СТ.)

Російська православна церква (РПЦ), яка в XIX – на початку XX ст. становила оплот імперської державної системи, була неподільним володарем суспільної релігійної думки в українських землях. Але сама вона переживала не найкращі часи.

Кризовий стан її консервативної моноструктури був обумовлений як світовими цивілізаційними процесами, так і розвитком національної самосвідомості українського народу, які вимагали осучаснення конфесії, наближення її до народного життя.

Активізація творчих сил церкви відбувалася синхронно з піднесенням суспільно-політичного руху в Російській імперії. Українське національно-церковне пробудження було нерозривно пов'язане з процесом національного відродження.

Цей взаємозв'язок заслуговує на більш детальне вивчення, аніж на умоглядну констатацію. Між тим у літературі такої характеристики сьогодні ще бракує.

Його вивчення виглядає особливо актуальним в контексті осмислення генези українських церковних реформ, які модернізували українське православ'я у XX ст. При цьому варто взяти до уваги ту обставину, що модернізація стала знаковою для усього православного світу, явивши в XIX-XX ст. яскравий феєрверк утвердження автокефалій Елладської, Болгарської, Грузинської, Румунської, Сербської, Польської, Кіпрської, Албанської церков.

Одним із принципових моментів при дослідженні національної церковної модернізації в Україні, на нашу думку, має стати вивчення реакції на неї соціальних верств, які наповнювали собою повноту церкви і, передусім, найбільш масових та впливових – селянства, робітників, інтелігенції, духовенства. Необхідно взяти до уваги трансформації